Válasz a Magyar–kínai kapcsolatok, 1949–1989 című akadémiai doktori értekezésről szóló opponensi véleményekre

Köszönöm mindhárom opponensnek, Békés Csabának, N. Rózsa Erzsébetnek és Salát Gergelynek, hogy elolvasták és értékelték a munkámat. Dicsérő szavaik jólesnek, és azért is hálás vagyok, hogy felhívták a figyelmemet néhány hiányosságra és pontatlanságra. Az alábbiakban igyekszem az általános jellegű megjegyzéseikre, javaslataikra és konkrét kritikáikra is reagálni.

Először a mű szerkezetével és sajátosságaival kapcsolatos megjegyzésekre válaszolok. A doktori műként benyújtott kötet egyrészt a később tárgyalandó forrásadottságok miatt „rendhagyó jellegű", másrészt „sajátos, ebben a kategóriában ritkán látott, de a szabályok szerint legitim műfaj", amennyiben a dokumentumközlést egy kismonográfia méretű tanulmány vezeti be. Ebből a sajátos műfajból adódik, hogy a kötet értekezés része úgy igyekszik bemutatni negyven év kapcsolattörténetét, hogy elsősorban a dokumentumokat igyekszik kontextusba helyezni. Míg Salát Gergely úgy ítéli, hogy „[m]agában a kötetben a szerző a történeti kontextussal, a hidegháború fejleményeivel, a szovjet–kínai kapcsolatok alakulásával keveset foglalkozik", Békés Csaba és N. Rózsa Erzsébet azt hangsúlyozza, hogy a munka folyamatosan igyekszik kontextusba helyezni a magyar–kínai kapcsolatokat, és nemcsak a kétoldalú viszont tárgyalja, hanem bemutatja a szovjet birodalmi központ szempontjait és megfontolásait, politikájának mozgatórugóit is. A szándékom valóban az volt, hogy a kétoldalú viszonyt ne önmagában vizsgáljam, hanem igyekezzem azt legalább a szovjet–kínai viszony keretrendszerébe helyezve értelmezni. Ugyanis a munka abból indul ki, hogy a Szovjetunió Kína-politikájától függetlenül nem értelmezhető a szovjetek legszorosabb szövetségeseinek Kína-politikája, különösen akkor, amikor Moszkva a kapcsolatok minden szintjén a lehető legszorosabb egyeztetést írta elő és várta el. A műfaj sajátosságából adódik az is, hogy a Salát Gergely által hiányolt kutatástörténeti bevezető és az összefoglalás nem része a kötetnek. Amennyiben nem a dokumentumkötetet bevezető értekezésről, hanem önálló monográfiáról lenne szó, abban nyilvánvalóan helye lehet a historiográfiai előzményeknek és a főbb folyamatok rövid összefoglalásának is.

A következőkben a kötettel kapcsolatos módszertani megjegyzésekre reagálok. Mindhárom opponens szóvá teszi a kínai forrásanyag hiányát. Salát Gergely egyenesen úgy értékeli, hogy a könyv címe „némileg félrevezető", mert csak a kapcsolatok magyar oldal által dokumentált

részének bemutatására vállalkozom. Kétségtelen, hogy a címet akár félrevezetőnek is lehet tekinteni, azonban a kötet bevezetőjében világossá tettem, hogy félrevezető szándékról vagy szándékos ferdítésről szó sincs, a kötet a jelenlegi kutatási adottságok és lehetőségek között készült. Ezt mindhárom opponens elismeri és megértést tanúsít, sőt dicsérőleg említi korábbi munkáimat, különösen a 2008-as *Kína mellettünk?* című kötetemet, amely a nemzetközi szakirodalomban is egyedülállóan elsősorban a kínai külügyi forrásanyagra épít. Szintén minhárom opponens felhívja a figyelmet a kínai forrásadottságok – elsősorban a politikai helyzetből adódó – sajátosságaira. Rámutatnak arra az alapvető problémára, amellyel a munkám során szembesülni kényszerültem, azaz a kínai levéltári dokumentumok hiányára. Mindhárman elismerik, hogy a kínai politikai helyzet jelenleg nem teszi lehetővé az 1949 után keletkezett központi pártdokumentumok és diplomáciai iratok tanulmányozását. A helyzet az elmúlt évtizedben sajnos nem javult, sőt inkább romlott. Ezzel a modern Kína kutatásába fogó történészek, politikatudósok és általában a társadalomtudósok előbb-utóbb szembesülni kényszerülnek. A kínai levéltári dokumentumok hozzáférhetőségéről korábban külön tanulmányt közöltem, a problémáról a kötet bevezetőjében és a tézisfüzetben is írtam, de úgy érzem, hogy az opponensi véleményekben szereplő megjegyzésekre és kritikákra itt is reagálnom szükséges.

A kialakult helyzet a mai kínai politikai rendszer természetéből és a múlthoz való viszonyából adódik. A Kínai Kommunista Párt kormányzóképességének fenntartásában és legitimációjának biztosításában az egyik központi elem ugyanis a jogigazoló ideológia és a párt hatalmát legitimáló narratíva megalkotása, amely a politikusok nyilatkozataiban, a tömegmédiában és az iskolai tananyagban is megjelenik. Mindehhez – a császárkori történetírás hagyományát folytatva – a szigorú titoktartásra kötelezett hivatalos történetírók állítják össze a forrásgyűjteményeket gondosan kiválogatott, a politikai igényeknek megfelelően megszerkesztett dokumentumokból. Ez az a szövegkorpusz, amelyre a kutatók is támaszkodhatnak. A politikai döntéshozatal folyamatáról és az esetleges belső vitákról csak hitelesnek tűnő, de hitelességüket tekintve ellenőrizhetetlen források bukkannak olykor a felszínre.

Itt csak egyetlen példát említek. A 2000-es évek elején élénk nemzetközi visszhangot váltott ki a *The Tiananmen Papers* című dokumentumgyűjtemény (összeállította: Zhang Liang, szerkesztette: Andrew J. Nathan és Perry Link; New York: PublicAffairs, 2001, 2002[2]), amely az 1989. június 4-i, Tiananmen téri vérengzés néven ismert katonai beavatkozás hátterébe enged bepillantást. A kötet csupa szigorúan titkos anyagot közöl, többek között a legfelső vezetők

tárgyalási jegyzőkönyveit, telefonbeszélgetéseinek leiratait. A kötet egyik szerkesztője, Andrew J. Nathan, a Columbia Egyetem professzora a paperback kiadáshoz írt bevezetőjében a dokumentumok forrásáról csak annyi tájékoztatást nyújt, hogy a közölt iratokat a biztonsági okokból nem megnevezett informátor az események idején gyűjtötte össze. (A kötet összeállítójaként a címlapon szereplő Zhang Liang álnév.) Így hát nem tudunk mást tenni, mint a hivatalos kínai forráskiadások esetében, azaz elfogadjuk a forrásmegjelölés hiányát, és a forráskiadványt összeállító és kiadó személyek (illetve Kína esetében a mögöttük álló intézmények) tekintélyére alapozva tekinthetjük hitelesnek a forrásokat. A The Tiananmen Papers esetében elsősorban a szerkesztők személye, kutatói integritása és személyes története hitelesítheti a kötetet. (A kötet másik szerkesztője, Perry Link a Princeton Egyetem nyugalmazott professzora.) A dokumentumok hitelességét az is alátámaszthatja, hogy a szerkesztők a könyv megjelenése óta ki vannak tiltva a Kínai Népköztársaságból.

Ezért volt különleges, kegyelmi pillanat a kínai külügyminisztérium levéltárának 2004. januári megnyitása. A teljesen váratlan és előzmények nélküli nyitást a kutatók igyekeztek a lehető legteljesebb mértékben kihasználni, tudván, hogy a jövő kiszámíthatatlan, a külügyi levéltár bármikor ismét bezárhat. A zárás 2013-ban, Xi Jinping hatalomra kerülését követően be is következett, és azóta semmi jele annak, hogy a fennálló helyzeten a vezetés változtatni óhajtana. (Valójában a levéltár nyitva van, de a megtekinthető iratok mennyiségét és relevanciáját minimálisra csökkentették.) A kötetbe tehát a központi párt- és kormányszervek iratai – néhány kivételtől eltekintve – nem kerülhettek be.

Megjegyzem, hogy kínai levéltári források a közölt dokumentumok között ugyan nem szerepelnek, de a bevezető tanulmányban többször megjelennek. Egyetlen olyan epizód van, amellyel kapcsolatban annyi külügyi iratot sikerült összegyűjtenem, hogy azokból a kínai nézőpont is kirajzolódik, a budapesti kínai nagykövet és Nyers Rezső 1965-ös beszélgetése, és a beszélgetés kínai utóélete. Békés Csaba „kifejezetten érdekesnek” tartja azokat a kínai dokumentumokat, amelyek Nyers Rezső azon megjegyzése nyomán születtek, hogy Magyarország önálló politikát folytat és nem követi mindenben szolgaian a Szovjetuniót. Békés Csaba jól látja, hogy a megjegyzés utóélete elsősorban a kínai diplomácia vágyvezérelt gondolkodását bizonyítja. A rendelkezésemre álló magyar dokumentumokban nincs annak nyoma, hogy a magyar vezetésben bármikor reális lehetőségként merült volna föl a Kínával való kapcsolatok szorosabbá fűzése, ami egyben a Szovjetuniótól való eltávolodást is jelentette volna. Kádár János és a többi magyar párt- és állami vezető számára 1965-ben Kína

megfejtendő talány volt, nem pedig olyan szövetséges, amellyel a magyar vezetés a magyar–szovjet viszony kárára kívánta volna erősíteni a kapcsolatait.

Szintén módszertani, de egyben tartalmi kérdés is az 1956-os magyar forradalom és Kína kérdéskör tárgyalása. Mindhárom opponens kiemeli, hogy az 1956-os eseményeknek a kötet viszonylag csekély figyelmet szentel, ugyanakkor mindhárman utalnak rá, hogy a magyar forradalom és Kína kérdésével egy másik kötetben korábban már foglalkoztam. Békés Csaba „a hazai olvasókat talán leginkább érdeklő témaként" említi Kína szerepét az 1956-os forradalom idején, és ugyan elfogadja, hogy a 2008-as kötetben szereplő dokumentumokat nem közlöm újra, azt viszont számon kéri, hogy a bevezető tanulmányban miért nem foglalom össze legalább tömören a kínai vezetésnek a magyar forradalommal kapcsolatos álláspontját.

Elfogadom Békés Csaba kritikáját, valóban érdemes lett volna az 1956-tal foglalkozó kötet néhány központi megállapítását részletesebben kifejteni. Azt azonban meg kell jegyeznem, hogy 1956 szerepe a magyar–kínai kapcsolatokban, és ezzel összefüggésben a kínai szerep kérdése a forradalom leverésében és a Kádár-kormány konszolidációjában nem marad fehér folt ebben a kötetben sem. Egyrészt a 41–44. oldalon bemutatom a kínai vélemény változásait, másrészt részletesen írok az 1956-os forradalom – máig hivatalos kínai megnevezéssel „magyar események" (xiongyali shijian) – során kialakult válsághelyzetben és a Kádár-rendszer konszolidációjában játszott kínai szerepről. Bemutatom, hogy „a kínai segítségnyújtás" az eseményeket követően egészen 1989-ig a baráti együttműködés és szolidaritás jó példájaként jelenik meg a kétoldalú kapcsolatok minden szintjén, folyamatos hivatkozási alap a későbbi hivatalos tárgyalásokon. A kínai vezetés Mao nyomán olyan eseményként értékelte a magyar forradalmat, amely lehetőséget adott Kínában is a belpolitikai korrekcióra, a tömeges elégedetlenség elcsitítására. A szovjet–kínai viták időszakában pedig mindkét oldalon, itt a két oldal a Szovjetuniót és Kínát jelenti, annak igazolására használták sok más mellett a magyar forradalom kérdését is, hogy bebizonyítsák, a másik fél alkalmatlan a nemzetközi kommunista mozgalom vezető szerepének betöltésére. Mindezeket a kötetben részletesen bemutatom és dokumentumokkal is alátámasztom.

Még egy megjegyzést engedjenek meg a kínai levéltári kutatásokkal kapcsolatban. Salát Gergely az 1956-os magyar forradalomra vonatkozó kínai külügyi iratok kapcsán egy rövid időszakról ír, amikor „a kínai levéltárak egy része már és még nyitva állt a kutatók előtt". A kötetben közölt dokumentumok esetében kizárólag a pekingi külügyminisztérium levéltáráról van szó, más levéltárak – köztük központi kormányzati intézmények levéltárai is – a témától függően korábban is kutathatók voltak, és vannak olyan levéltárak is, amelyek azóta is nyitva

állnak a kutatók előtt. Kínaiak és külföldiek egyaránt végezhetnek kutatást olyan témákban, amelyeket a rendszer – az adott levéltár vezetése vagy a felettes hatóság – veszélytelennek tart. 2017-ben, amikor az MTA és a Kínai Társadalomtudományi Akadémia együttműködési megállapodása keretében kínai kutatóúton jártam, a szükséges kínai akadémiai ajánlások és személyes kapcsolatok eredményeként – nem utolsó sorban pedig a kínai nevemnek köszönhetően, amely alapján a vidéki levéltárosok azt gondolták, hogy kínai vendégkutató vagyok – a pekingi Geológiai Levéltárban és a Daqingi Városi Levéltárban a magyar geofizikus expedíció daqingi tevékenységére vonatkozó iratokba kaphattam betekintést. Igaz, a geológiai levéltárban másolatot nem készíthettem, és kínai asszisztenst sem bízhattam meg másolatok elkészítésével, de legalább kézzel készíthettem jegyzeteket.

A következőkben a tartalmi megjegyzésekkel foglalkozom. Tartalmi kérdésekben elsősorban Békés Csaba fogalmazott meg kritikai észrevételeket. Opponensi véleményében először három olyan fontos eseményt említ az 1960-as évekből, amelyek kimaradtak a kötetből. Az első az 1963–1964-ben Moszkvában zajló intenzív ideológiai egyeztetések története, a második Kádár és a Hruscsov leváltása utáni szovjet vezetés első, 1964. novemberi találkozója, ahol Kádár a kétoldalú kapcsolatok javítása érdekében gesztusok megtételére szólította az SZKP új vezetését, a harmadik pedig a vietnami háború kezdetén, 1965–66-ban folytatott magyar közvetítési kísérlet története. Békés Csaba mindhárom javaslata fontos és hasznos, valóban mindhárom epizód bekerülhetett volna a kötetbe. Hogy mégsem kerültek be, annak egyrészt az az oka, hogy az 1960-as évek, a kétoldalú viszony megromlásának időszaka rendkívül intenzív diplomáciai és elemző tevékenységet is hozott, ami a levéltári anyag mennyiségében is megmutatkozik. A kötet szerkesztése során azonban igyekeztem a négy évtizedet lehetőleg arányosan bemutatni, így ez az évtized sem kapott nagyobb teret, mint az ötvenes, a hetvenes vagy a nyolcvanas évek. A 180 dokumentum kiválogatása során több fontos esemény és elemzés kimaradt, a legtöbb talán éppen az 1960-as évtizedből. A kapcsolatok történetét bemutató részben pedig igyekeztem a közölt dokumentumokra koncentrálni, és a dokumentumok kontextusát felvázolni. Ettől még persze volna helye a szélesebb kontextust megvilágító további események és folyamatok bemutatásának is, ezért, ismétlem, Békés Csaba megjegyzése jogos.

Békés Csaba a KKP 1969-ben megtartott IX. kongresszusára érkezett magyar levél kapcsán felveti, hogy azt egy magyarországi maoista csoport írhatta. A levél, amely a magyar marxista-leninisták nevében üdvözli a tanácskozást, a birtokomban van, azt terjedelmi okok miatt nem közöltem, mint ahogy a magyar belpolitika szempontjából szintén fontos maoista perekre sem tértem ki részletesen – pedig az ÁBTL-ből származó dokumentáció ehhez is a rendelkezésemre

áll. A levélről elég annyit megjegyezni, hogy minden bizonnyal magyar anyanyelvű ember(ek) írása, és a tartalmát tekintve tökéletesen visszhangozza a kor kínai szlogenjeit, politikai jelszavait és a Szovjetunióval, illetve a kelet-európai szocialista országokkal kapcsolatos kínai véleményt. A levelet az általam felkutatott források alapján nem sikerült egyetlen magyar maoista csoport tevékenységéhez sem kötnöm.

Békés Csaba kritikai megjegyzését, amely a csatlós ország kifejezés használatára vonatkozik, köszönöm és megfogadom. Ennek igazolásaként megemlítem, hogy a csatlós szó használatát a *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)* című kötetben szereplő fejezetemben már elkerültem. Ugyanakkor hozzáteszem, hogy – amint arra az opponens is felhívja a figyelmet – a szovjet vezetés a Kína-politikák kapcsán a lehető legszorosabb egyeztetést írta elő és várta el a kapcsolatok minden szintjén egészen az 1980-as évek közepéig.

Békés Csaba hiányolja, hogy a kínai–amerikai közeledésről írva nem szólok „a Peking számára legfontosabb eseményről: 1971-ven a KNK az USA kezdeményezésére átvehette Tajvan helyét az ENSZ Biztonsági Tanácsában, s így a Kínai Népköztársaság a testület állandó tagja lett". A kínai–amerikai közeledés folyamatát a 110–112. oldalon igyekeztem felvázolni, ahol megemlítettem azt is, hogy „1971. október 25-én, Kissinger második, immár hivatalos kínai látogatása idején, a Kínai Népköztársaságot felvették az ENSZ-be". A további részletek tárgyalására terjedelmi okok miatt nem került sor.

Békés Csaba megjegyzi, hogy az 1970-es években szerinte az USA és Kína között nem szűnhetett meg a hidegháborús szembenállás, mert a hidegháborús nemzetközi rendszer 1945–1991 közötti fennállása miatt „egyszerűen nem tudott megszűnni". Opponensem ezt követően hozzáteszi, hogy önellentmondásba keveredek, amikor arról írok, hogy az 1982-es új kínai külpolitikai doktrína szerint „az Egyesült Államok és a Szovjetunió stratégiai szempontból azonos szintet ért el, és a két szuperhatalom egyforma hegemonista fenyegetést jelent a világra". A tények azt mutatják, hogy az 1970-es évtizedben – ha a propaganda szintjén nem is feltétlenül, de a politikai és gazdasági együttműködést illetően mindenképpen – megváltozott az amerikai–kínai viszony. Az amerikai vezetés a Kínával való szorosabb kapcsolat kiépítése mellett döntött, aminek keretében a katonai együttműködéstől sem zárkózott el. Michael Yahuda egyenesen úgy fogalmaz, hogy a kínai–amerikai közeledés folyamán „kvázi szövetség" formálódott. Az 1982-es új kínai külpolitikai doktrínáról elmondható, hogy az csak a szavak szintjén tartott egyenlő távolságot a két szuperhatalommal, a valóságban a szovjet–amerikai–kínai stratégiai háromszögben a kínaiak célja a lehető legszélesebb szovjetellenes egységfront megteremtése volt. 1979-ben többek között ezért látogatott el Deng Xiaoping az Egyesült Államokba a

diplomáciai kapcsolatfelvételt követően, de még a Vietnam elleni háború kirobbantása előtt. A „független külpolitika” által deklarált azonos távolság, amelyet Kína igyekezett mindkét szuperhatalomtól megtartani, tehát inkább hipotetikus volt, mint valós. Miközben a kínai propaganda továbbra is hangoztatta, hogy Szovjetunió közvetlenül fenyegeti Kína biztonságát, a pekingi vezetés – a Washington Tajvan-politikájával és a kereskedelmi szankciókkal szembeni növekvő aggodalma ellenére – stratégiai kérdésekben, többek között Kambodzsa és Afganisztán ügyében, erősen az Egyesült Államok felé húzott.

Békés Csaba szintén hiányolja Románia helyzetének tárgyalását. A bevezető tanulmányban Románia helyzetére és Bukarest Kína-politikájára valóban nem tértem ki, annak ellenére sem, hogy – amint az a közölt dokumentumokból is kiderül –, a román Kína-politika az 1960-as évektől kezdve folyamatosan fejfájást okozott a szorosan egyeztető országok számára. Olykor konspiratív megoldásokat kellett alkalmazniuk ahhoz, hogy egy-egy VSZ-találkozót követően úgy szervezzék meg a Kínával foglalkozó megbeszélést, hogy azon a román fél ne vegyen részt. Nem nagy gyógyír a problémára, de megemlítem, hogy Románia különleges helyzetéről a Lorenz M. Lüthi által szerkesztett *The Regional Cold Wars* című kötetben (Washington, D.C. – Stanford: Woodrow Wilson Center Press – Stanford University Press, 2015) részletesen írtam.

Ami a magyar reformpolitika előkészületeit illeti, Békés Csabának igaza van, a magyar reformtörekvések éppen azért voltak annyira szimpatikusak a kínai reformközgazdászok számára, mert a kínai reformokkal ellentétben a magyar reformpolitika bevezetését hosszas előkészítés előzte meg. Opponensem megjegyzése, amelyben azt veti fel, hogy ha a Szovjetunió nem omlik össze, a magyar rendszer a kínaihoz hasonlóvá alakult volna, ugyan nem kapcsolódik közvetlenül a doktori műhöz, de annyit megjegyzek, hogy Csanádi Mária – véleményem szerint korszakos jelentőségű, a nemzetközi Kína-kutatásban is kiemelkedő – munkássága azt bizonyítja, hogy a Magyarország és Kína a két rendszer különbségei miatt nem járhatta be ugyanazt az utat. Ami a reformközösség, illetve az arra való hivatkozás kérdését illeti, arra a konklúzióra jutottam, hogy a magyar modellre történő kínai hivatkozás elsősorban politikai, legitimációs eszközként szolgált a kínai vezetés számára, ahogy a magyar vezetés is a saját legitimációját igyekezett erősíteni a reformközöségre való hivatkozással. Mintaként a magyar közgazdászok elméleti és gyakorlati tevékenységének valódi jelentősége még akkor sem volt, ha a Kínában legnagyobb hírnévre szert tett és az 1980-as évek közepén a kínai legfelső vezetésnek közvetlen tanácsokkal szolgáló Kornai János egy 2019-es írásában magát Frankensteinhez, a kísérletező tudóshoz hasonlította, aki áramütéssel életre keltett egy holttestet,

a feltámadt lény pedig szörnyeteggé vált. A kínai gazdasági reformok sikere ugyanis éppen abban rejlik, hogy a pekingi vezetés nem alkalmazta a Kornai által is javasolt sokkterápiát.

A következőkben a korszakolással kapcsolatos felvetésekre reagálok. Salát Gergely megjegyzi, hogy az 1960-as évekre vonatkozóan „indokolt lett volna a fokozatos eltávolodást (1960–1966) és az abszolút mélypontot jelentő kulturális forradalmat külön fejezetben tárgyalni". A megjegyzésre a válaszom a következő: a kétoldalú kapcsolatok alakulásának levéltári forrásokból kirajzolódó dinamikája nem teszi szükségessé az 1960–1966 és az 1966–1969 közötti időszak külön tárgyalását. A folyamat egyenes vonalú, a tendencia egyértelmű, csak a kapcsolatok megrontására törekvő kínai szándék intenzitásában és a módszerekben mutatkozik különbség. A kínai döntéshozók számára a szovjet tömb és Kína közötti kapcsolatok igazi fordulópontja a Varsói Szerződés csapatainak 1968. augusztusi csehszlovákiai bevonulása volt, ugyanis a kínai vezetés a szovjet lépést úgy értelmezte, hogy a kapcsolatok megromlása Kína viszonylatában is eljuthat arra a pontra, amikor a szovjet vezetés fegyveres offenzíva elindítása mellett dönthet. Ezért fordult a pekingi vezetés az Egyesült Államok felé, ezért indult meg a kínai–amerikai közeledés, ami persze tovább feszítette az ellentétet a Szovjetunióval – és ennek következtében a szovjet tömb országaival is.

Salát Gergely azt is felveti, hogy az 1969–1982 közötti „hosszú időszak" 1978 utáni éveit az 1970-es évek elejéhez képest „alapvetően más karakterű kapcsolatok jellemezték". Az erre a megjegyzésre adott válaszom szorosan kapcsolódik az előző bekezdésben taglalt kérdéskörhöz. A kötet egyik legfontosabb újdonsága ugyanis éppen az, hogy a Salát Gergely által említett, mára széles körben elfogadottá vált kínai narratívával szemben a kapcsolatok dinamikáját új módon mutatja be. A dokumentumokból ugyanis egyértelműen az látszik, hogy magyar–kínai viszonylatban a közeledés 1969-ben, a KKP IX. kongresszusa után kezdődött külpolitikai nyitással indult meg, és a folyamatot a kis lépések politikája jellemezte egészen 1982-ig. Véleményem szerint tehát a kínai reform és nyitás politikájának 1978. decemberi meghirdetése eleinte nem jelentett minőségi változást a kapcsolatok javításának ütemében. A reform és nyitás politikájának első – ma már látványosnak tűnő – lépése, a kor legtekintélyesebb kínai reformközgazdászainak 1979-es magyarországi látogatása akkoriban egyáltalán nem volt sajtónyilvános, sőt a delegáció az akkori gyakorlatnak megfelelően nem is a magyar fél hivatalos meghívására, hanem a budapesti kínai nagykövetség vendégeként töltött közel egy hónapot Magyarországon. Az 1982-ben könyv formában megjelent útijelentésük pedig csak belső használatra készült, könyvesbolti forgalomba nem került. (Az más kérdés, hogy manapság már bárki megvásárolhatja a legnagyobb kínai online antikvár könyváruháznak

tartott kongfz.com-on.) A látogatással kapcsolatban megjegyzendő, hogy a kínai közgazdász delegáció Magyarország előtt Romániában és Jugoszláviában járt, két olyan országban, amelyekkel a kapcsolatait nem terhelte a szovjet–kínai ellentét. Összességében tehát megállapítható, hogy a kapcsolatok rendezése előtt a szovjet–kínai viszony javulása teremtette meg a lehetőséget. A folyamat így is hosszú volt, 1982-től 1989-ig tartott.

Végül a kínai nevek és szavak átírásának kérdését két opponens is felveti. N. Rózsa Erzsébet nem sinológusként egyetértőleg említi, hogy a kötetben „az egységesség és olvashatóság szempontjait figyelembe véve … a kínai nevek és szavak az ún. népszerű magyar átírásban szerepelnek.” Salát Gergely viszont komoly problémának tekinti, hogy nem a nemzetközi szakirodalomban mára szinte kizárólagosan használt pinyin (ejtsd: pinjin) átírást használom.

A magyar népszerű átírás választásakor a nem sinológus olvasóközönség igényeit és lehetőségeit vettem figyelembe. Salát Gergely kritikáját az átírással és a kötetben szereplő kínai nevek azonosíthatatlanságával kapcsolatban az enyhítheti, hogy a kötet végén szerepel az azonosítást egyértelműen lehetővé tevő pinyin átírás, és megadom a kínai írásjegyeket is. Így mindenki számára kezelhető a helyzet: a nemzetközi kínai átírásban járatos szakértő olvasó éppúgy megtalálja a szereplők azonosításához szükséges információt, mint az a Wu Xueqian nevét Vu Hszüe-csien helyett Vu Kszuekvian-nak kiolvasó nem sinológus szakember, aki nincs tisztában a pinyinben használatos betűk hangértékével.

Befejezésként engedjék meg, hogy még egyszer köszönetet mondjak opponenseimnek a hasznos észrevételekért és gondolatokért és az építő kritikáért.

Budapest, 2022. október 5.

Vámos Péter